

Kemin historiallinen museo
Marina Takalon Katu 3 94100 Kemi
+358(0)16258247
www.merilapinmuseot.fi

M E R E N J A J O E N K A U P U N K I

-perusnäyttely

TEHTÄVÄT/VASTAUKSET: lukio

Nimi:

Ryhmä:

Etsi kysymyksiin vastaukset esillä olevista esineistä, teksteistä tai kosketusnäytöistä.

1. Mihin vuosiin sijoittuu Perämeren rautakausi?

Noin 200-1200 jkr./jaa.

2. Mikä ja missä oli Haminasaari? Milloin Haminasaaren toiminta alkoi? Milloin se loppui ja miksi?

Kemin Valmarinniemeen rakennettiin 1300-luvulla katolinen kirkko, mutta Valmarinniemen hautausmaa oli ollut käytössä jo yli 100 vuotta. Läntisen kirkon juurtumisesta lähtien kirkolla ja markkinapaikalla on ollut selkeä yhteys. Ne ovat sijainneet aina lähellä toisiaan. Kun Kemin kirkko sijaitsi Valmarinniemellä, oli Kemin markkinapaikka sen vastarannalla. 1500-luvulla sekä kirkko että markkinapaikka siirrettiin ylävirtaan Laurilan kylään. Kemin markkinapaikka rakennettiin Pyhän Mikaelin kirkon edustalla sijainneeseen saareen, jota alettiin sittemmin kutsua Haminasaareksi. Pyhän Mikaelin kirkko seisoo yhä edelleen alkuperäisellä paikallaan, mutta Haminasaari on hävinnyt maisemasta. Isohaaran patoaltaan rakentaminen tuhosi Haminasaaren lopullisesti 1940-luvun lopulla.

3. Miksi jokia voidaan pitää nimenomaa kontaktien mahdollistajina eikä ihmisten elintilaa rajaavina tekijöinä?

Kun puhutaan Perämeren rannikon keskiaikaisista ja uuden ajan alun yhteisöistä, on maailmankuva käännettävä mielessä jokien suuntaiseksi. Ennen modernin yhteiskunnan maantieverkkoa vesireitit olivat kaiken liikkumisen ydin. Joet eivät olleet rajaavia tekijöitä vaan nimenomaan kontaktien mahdollistajia. Siksi Perämeren rannikolle syntyi jokivarsikohtaisia pienkulttuureja, ja jokia pitkin asutuksen oli mahdollista levitä tämän päivän näkökulmasta katsottuna hyvinkin syvälle sisämaahan. Kemijoen varren asutuksen vahvuutta kuvaa hyvin se, että yksi jokivarren suurimpia kyliä sijaitsi jo 1300-luvulla Rovaniemen seudulla.

4. Kuinka monta kiloa arvioitiin lohisaaliin olleen 1600-luvulla Kemijoessa? Mitä se aiheutti?

1600-luvulla kesän saalis arvioitiin 3000 tynnyriksi eli noin 357 000 kiloksi. Lohta oli niin paljon, että jopa Upsalan ja Turun piispat ajautuivat riitoihin Kemijoen lohikymmenyksistä ja verotusoikeuksista.

Lohen jokipyynnin liittyi vuosisatojen ajan oikeuksista jatkunut kiistely, jossa kruunu ja talonpojat kamppailivat omistuksesta loheen ja sen kalastamiseen. Pohjoisen

lohjoissa oli lohienkalastus määrätty manttaalitaloille vuoden 1618 Schedulingin sopimuksessa, joka olikin voimassa yli 300 vuotta. Lohitalonpojilla pysyi kalastusoikeus erityisissä kruununlohipadoissa, joiden saaliista maksettiin tietty korvaus eli lohivero kruunulle. Yksityisillä oli myös oikeus rantapatoihin, joista veroa ei tarvinnut maksaa, mutta niissä oli kalastus kiellettyä niinä aikoina kun kruununpadoilla oli pyynti käynnissä.

Joessa oli myös säilytettävä kuninkaanväylä eli kolmasosan levyinen vapaa osuus lohien ja veneiden kuljettaviksi, mutta myös siitä riitti jokilaaksoissa jatkuvia kiistelynäiheita erityisesti ala- ja yläjuoksun asukkaiden kesken. Jokisuiden padot tahtoivat kasvaa koko väylän leveydelle. Myöhemmin 1800-luvun loppupuolella ongelmia syntyi lohipatojen ja jatkuvasti kasvaneen puutavaran uiton välillä.

5. Miksi karsinapatokalastus loppui?

1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alussa kalastuksen asema alueen elinkeinorakenteessa alkoi hiljalleen muuttua, kun saalismäärät alkoivat pienentyä ja karjatalous voimistua. 1860-luvulta lähtien Kemijoesta alkoi tulla yhä merkittävämpi uittojoki. Kalasaaliiden ja uittoväylän lisäksi Kemijoki oli myös merkittävä kulkuväylä. Joella oli jopa säännöllistä laivaliikennettä. Matkustajalaivat Wiiri ja Wanttaus liikennöivät 1900-luvun alusta 1920-luvun lopulle asti. Lapin sodan jälkeen alkoi kiivas rakentaminen. Isohaaran voimalapato valmistui vuonna 1948, ja tuolloin lohien nousu Kemijokeen päättyi.

6. Kenen käskystä Kemi perustettiin ja milloin? Mitä tarkoittaa termi "tapulikaupunki"?

Kemin kaupunki perustettiin keisarillisen majesteetin Aleksanteri II:n asetuksella 5. maaliskuuta 1869 Kemin Sauvosaarenniemeen. Kaupunki sai samalla tapulikaupunkioikeudet eli oikeuden ulkomaankauppaan.

7. Minä vuonna Kemi sai ensimmäisen poliisinsa Mikko Hannin?

Vuonna 1876

8. Pohdi kuinka 1.6.1919 voimaan tullut ja 5.4.1932 kumottu alkoholia koskeva Suomen kieltolaki vaikutti kansalaisten elämään. Mitä ovat "Neekeripoika" ja "Varpunen"?

Suomessa astui voimaan kieltolaki 1.6.1919, mikä tarkoitti sitä, että yli kaksi tilavuusprosenttia alkoholia sisältävien juomien valmistus, maahantuonti, myynti, kuljetus ja hallussapito oli kielletty. Yksinoikeus alkoholin valmistukseen, maahantuontiin ja myyntiin kuului valtiolle. Yksityiset saivat alkoholia vain apteekkeista lääkärin joka kerta erikseen antamalla lääkemääräyksellä. Samaan aikaan kansan pakkoraitistamisen kanssa alkoi alkoholin, käytännössä pirtun, laajamittainen salakuljetus Suomeen. Salakuljetuksesta muodostui 1920-luvulla suurimittaista liiketoimintaa, jolla monet toimintaan osallistuneet rikastuivat merkittävästi. Kieltolain aikana ansaitsi Suomessa jopa 100 000 ihmistä leipänsä laittomasta alkoholin myynnistä.

Pirttu eli väkiviina tuotiin Suomeen esim. Virosta yleensä joko tynnyreissä tai 10 litran peltikanistereissa, joihin se oli pakattu jo lähtömaassa. Tynnyrit olivat 100-200 litran vetoisia, metallia tai puuta. Läkkipeltiset "kympin pytyt" saattoivat olla mustiksi maalattuja, jolloin niitä kutsuttiin nimellä "neekeripoika". Kanistereiksi kutsuttiin myös litran, puolen litran tai neljänneslitran eli varttilitran peltiastioita, joita käytettiin

yleisesti vähittäismyynnissä. Varttilitraa kutsuttiin nimellä varpunen, nimi tulee samannimisestä Kansanvalistusseuran (per. 1874) levittämästä laulukirjasta. Nämä pienemmät kanisterit olivat usein taskumatin muotoisia, helposti vaatteiden alle piilotettavia.

Kieltolain loppuvuosina suurin osa kansalaisista oli kääntynyt kieltolakia vastaan, ja taistelu trokareita vastaan oli virallistenkin arvioiden mukaan toivotonta. Tullihallituksen ylimmän johdon päätelmä oli vuonna 1929, että kieltolakia ei voinut toteuttaa. Kieltolain takia valtio menetti tärkeän tulolähteen ja joutui käyttämään varoja hyödyttömään pirtusotaan. Tilastojen mukaan alkoholin kulutus oli kasvanut tasaisesti lain voimassaolon aikana, ja tämä aiheutti suuria sosiaalisia ongelmia. Virallistenkin arvioiden mukaan vain 10 prosenttia pirtusta tuli viranomaisten tietoon tai takavarikoimaksi. Vuoden 1931 kansanäänestyksessä 70 prosenttia kansasta äänesti kieltolain kumoamisen puolesta. Kieltolaki kumottiin ja valtion viinanmyyntimonopoli aloitti toimintansa 5.4.1932.

9. Milloin Ajoksen satama aloitti ympärivuotisen toimintansa?
Nimeä kaksi muuta Kemissä sijainnutta satamaa.

Ajoksen satamaa alettiin rakentaa vuonna 1939 ja ympärivuotinen satama saatiin auki vuonna 1971.

Laitakari, Sisäsatama, Haminasaari, Veitsiluodon teollisuussatama

10. Mikä oli välskäri-partureitten liikesymboli ja mistä esineen nimi tuli?

Vuonna 1163 Paavi kielsi verenvuodatuksen, jolloin parturit ottivat hoitaakseen kirurgiset toimenpiteet kuten suoneniskennän eli venesektion. Suoneniskentä oli vanhassa lääketieteessä hoitomuoto, jolla potilaan verta ulos laskemalla pyrittiin parantamaan tai ehkäisemään sairauksia. Se oli keskiajalla tärkeimpiä hoitoja melkeinpä kaikkiin sairauksiin. Niiltä ajoilta on peräisin suoneniskussa ja hampaanpoistossa käytettyä verivatia kuvaava verilautanen, jota parturit käyttivät liikkeidensä oven yläpuolella ammattikunnan tunnuksena. Parturit käyttivät lautasta liikkeidensä oven yläpuolella ammattikunnan tunnuksena. Partureiden ammattikuntia alettiin perustaa jo 1200-luvulla.

11. Otto Vallenius oli
(ympyröi oikea vaihtoehto)

- A. Taiteilija*
- B. Näyttelijä*
- C. Oopperalaulaja*
- D. Fennomaani*

12. Kuka Marina Takalo oli? Milloin hän eli ja missä?

Marina Takalo oli vienankarjalainen Suomeen muuttanut runonlaulaja ja kertoja. Hän syntyi 3.8.1890 Oulangassa, Vienan Karjalassa. Marina ja Olli pakenivat perheineen helmikuussa 1922 Karjalan kapinan jälkeen Suomeen. Suomessa he ottivat yhteiseksi sukunimekseen Takalon. Suomessa Takalot asuivat mm. Kuusamossa ja Kemissä. Marina Takalo asui Kemissä vuodesta 1961 alkaen kuolemaansa 22.7.1970 saakka.

13. Yhdistä oikea saha tai yhtiö oikeaan vuosilukuun ja perustajaan.

<i>Veitsiluodon saha</i>	<i>1922</i>	<i>Suomen valtio</i>
<i>Karihaaran saha</i>	<i>1874</i>	<i>Holst & Fleischer</i>
<i>Kemi Oy</i>	<i>1893</i>	<i>J.W. Snellman ja G & C Bergbom</i>
<i>Laitakarin saha</i>	<i>1859</i>	<i>Johan Gustav Bergbom</i>

14. Mitkä sahat Kemi Oy omisti 1930-luvulla?

Laitakarin sahan, Karihaaran sahan, Tornion Röyttän sahan, Hakokönkään sahan, Meltauksen sahan, Saaren sahan, Sandvikin sahan Haaparannan Seskarössä, Kallion sahan Simossa, Väinölän sahan

15. Mitä Kemi Oy:n tehtailla on valmistettu alusta alkaen ja mitä puuta valmistuksessa käytetään?

Sulfiittiselluloosaa männystä ja kuusesta.

16. Miksi Veitsiluodon pohjoispäätä kutsuttiin Aunuksenpääksi?

Pohdi ja vertaa tilannetta nykyisen (v. 2015) maahanmuuttotilanteen valossa.

Veitsiluodon pohjoisosaa kokonaisuudessaan on nimetty Aunukseksi. Nimi johtuu niistä kymmenistä vienankarjalaisista perheistä, jotka vuosina 1921–1922 pakenivat Karjalasta Suomen puolelle ja saivat uuden työ- ja asuinpaikan Veitsiluodosta.

Suomen Heimosotiin ja Venäjän sisällissotaan liittyvä Itä-Karjalan kansannousu kesti loka-marraskuusta 1921 tammi-helmikuuhun 1922. Tarkoituksena oli vähintään kiinnittää kansainvälistä huomiota Itä-Karjalan tilanteeseen, mutta kaikkein tärkeimpänä tavoitteena oli vapaa ja kansallinen, Neuvosto-Venäjältä riippumaton Itä-Karjala. Kansannousun loppuvaiheessa Suomeen saapui n. 30 000 karjalaista pakolaista.

Oma pohdinta

17. Milloin Lapin sota käytiin ja keiden välillä? Miten osasto Pennanen, eli "Luton miehet", vaikutti sodan kulkuun?

Lapin sota käytiin suomalaisten ja saksalaisten joukkojen välillä 1.10.1944-27.4.1945. Syyskuun puolivälissä Kemissä oli suomalainen joukko-osasto, joka oli siirretty kaupunkiin pohjoisesta Atslemin suunnalta. Osasto Pennanen ("Luton miehet") oli Kemissä saksalaisten suostumuksella suojelemassa Kemi Oy:n ja Veitsiluoto Oy:n teollisuuslaitoksia mahdollisilta tihutöiltä. Osasto Pennanen miehitti sekä Karihaaran että Veitsiluodon tehdasalueet jo 17. syyskuuta. Luton miesten tilanne oli tukala, sillä tuhannen miehen osasto oli käytännössä merta vasten motitettuna saksalaisten jättimäisen vetäytymisoperaation selustassa. Aseistuksena Luton miehillä oli tavallisen tulivoiman lisäksi muutamia kranaatinheittimiä, raskaita konekiväärejä ja panssarintorjuntakiväärejä sekä parikymmentä panssarinyrkkiä.

Tuolla aseistuksella olo saattoi tuntua orvolta, kun saksalaiset rahtasivat kaupungin läpi pelkästään yhtenä päivänä parisataa kuorma-autoa kalustoa miehistön määrästä puhumattakaan. Osasto Pennanen oli Kemissä saksalaisten selustassa oman onnensa varassa kolme viikkoa ennen suomalaisten valtaushyökkäystä. Luton miehet kantoivat raskaan vastuun lokakuussa taisteluissa, joissa saksalaisten pakoreitti kaupunkikeskustan motista katkaistiin. Luton miesten tarina kuuluu olennaisena osana Kemin taistelujen historiaan ja heidän muistoaan kunnioittaa kaatuneiden miesten nimilaatta Kemi Oy:n vanhan pääkonttorin seinällä.

18. Mitä tarkoittaa ns. "poltetun maan taktiikka" ja ketkä sitä käyttivät ja missä?

Taktiikkaa käyttivät saksalaiset Lapin sodan aikana turvatakseen vetäytymistään Pohjois-Suomesta. Perääntyessään saksalaiset aloittivat Lapin järjestelmällisen tuhoamisen, joka oli sekä poltetun maan taktiikkaa että kostotoimenpide suomalaisten sotatoimia kohtaan. Lapin tuhon symboliksi nousi Rovaniemen lähes täydellinen polttaminen 14.-16. lokakuuta 1944. Jatkossa saksalaiset polttivat kaikki rakennukset heinälatoja myöten napapiirin pohjoispuolella. Ainoastaan harvat syrjemmässä olleet rakennukset säästyivät tihutöiltä.

19. Mitä tapahtui Kemin kaupungintalolle "verenpunaisenapäivänä" lokakuussa 1944 ja miksi se yhä seisoo paikoillaan tänä päivänä?

Kemistä poistuessaan saksalaiset yrittivät räjäyttää kaupungintalon, mutta se oli kuitenkin poikkeuksellisten hissikuilujensa ansiosta vahvarakenteinen ja säilyi pystyssä. Kemin vallattuaan suomalaiset joukot nostivat kaupungintalon katolla tankoon Suomen lipun. Aiheesta otetut valokuvat ovat Suomen sotahistorian kuuluisimpia ja niiden ansiosta Kemin kaupungintalosta tuli suomalaisten taistelutahdon ja päättäväisyyden sekä myöhemmin myös Lapin jälleenrakennuksen symboli. Myöhemmin laajennettu kaupungintalo seisoo tänäkin päivänä muistuttamassa Kemin verenpunaisesta vuorokaudesta lokakuussa 1944.

20. Milloin Suomessa vietetään kansallista veteraanipäivää ja miten se liittyy toiseen maailmansotaan?

Saksalaiset pitivät hallussaan pientä kaistaletta Suomen maaperää aina 27. huhtikuuta 1945 saakka. Saksalaisten poistuminen käsivarren alueelta merkitsi toisen maailmansodan päättymistä Suomen osalta. Veteraanipäivää vietetään Suomessa aina 27.huhtikuuta.

21. Asuinolot ovat muuttuneet 1900-luvun alun työläisasumisesta huomattavan paljon. Kerro minkälaisia asunnot olivat ja vertaa asumista nykytilanteeseen.

Mm. asuntojen ahtaus ja pienuus, vuokralaiset, ei kunnallistekniikkaa (vesijohdot, viemärointi), puulämmitys, ulkosauna, kotieläimet, puutarhaviljelmät

Usein perheillä oli vain yksi huone (n. 10-20 neliötä). Oman perheen lisäksi saatettiin pitää myös kortteerimiehiä eli vuokralaisia. Poikamiehiä asui kaksi tai useampia yhdessä huoneessa.

Kukin sai sisustaa ja remontoida asuntonsa itse. Varsin yleinen oli ponttilautaseinä. Tapetteina käytettiin sanomalehtiä. Myös katto päällystettiin monesti sanomalehdillä ja niiden päälle vedettiin liituväriä.

Sahayhdyskuntien äärelle alkoi vähitellen nousta myös työntekijäin omia asumuksia, joiden rakentamiseen usein käytettiin työpaikoilta tuotua sahatavaraa. Omat asumukset olivat aluksi hellahuoneen kokoisia, ja 1910-luvulta lähtien niissä oli yksi huone, keittiö ja porstua. Pihapiirissä oli sauna ja pikkupuoli, joka oli tarkoitettu vuokralaisille. Vaikka tontit olivat pieniä, vain 200–800 neliömetrin kokoisia, niissä yleensä pidettiin myös kotieläimiä.

Asunnot olivat siis nykymittapuulla pieniä, sillä useimmissa oli vain yksi huone ja keittiö. Aluksi rakennukset olivat ulkoa vuoraamattomia. Yhdessä asuinrakennuksessa oli kahdesta kahdeksaan asuntoa ja niissä oli puulämmitteiset uunit. Vesijohtoa tai viemärintiä ei ollut. Käyttö- ja ruokavesi kannettiin kaivoista ja jätevedet vietiin niille varattuun paikkaan.

1920-luvulla asuintaloja alettiin rakentaa lisää, ja samalla aikaisemmin rakennettuja taloja alettiin verhota laudoituksin ja siten kohentaa asuntoalueiden ilmettä. Uusia taloja valmistui vuosina 1920-luvun lopulla. Pihamailla oli kasvitarhoja ja rakennusten väliin jäävillä alueilla puutarhaviljelmiä ja kukkaistutuksia.

22. Minä vuonna museotoiminta on alkanut Kemissä? Mitä museoita Kemissä on nykyään?

Kemissä museotoimintaa on ollut yli sata vuotta, sillä vuonna 1899 Kemin raastuvankokouksessa perustettiin Kansa- ja luonnontieteellinen museo kaupungin viinanmyyntirahoilla. Museotoiminta kuitenkin hiipui melko pian kunnes Kemin Kotiseutu- ja museoyhdistys perustettiin. Yhdistyksen varsinainen perustava kokous pidettiin 18.2.1938 Sauvosaaren kansakoululla. Yhdistyksen toiminta-alue oli aluksi koko Pohjois-Suomi Länsipohjaa lukuun ottamatta. Myöhemmin rajattiin yhdistyksen toiminta-alue Kemiin ja sen lähiympäristöön. Yhdistys perusti yhteensä viisi museolta. Vuonna 1990 yhdistys luovutti museot kokoelmineen ja rakennuksineen Kemin kaupungille.

Kemin historiallinen museo, Kemin taidemuseo, Suomen kähertäjämuseo, Yli-Jaakheikin savupirtti ja Kemin työläismuseo.